

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО RELIGIOUS STUDIES

УДК 2-67:141.72:321.01

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.2(98).2025.5-14

ПРАВОСЛАВНА АНТРОПОЛОГІЯ У КОНТЕКСТІ КОНСТРУЮВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

К. М. Вергелес*, А. В. Гарбар**

Стаття присвячена дослідженню феномена концепції сакралізованої державності у Візантійській імперії та її впливу на формування релігійної свідомості православного світу. Аналізується взаємодія політичних і релігійних чинників, що визначали характер візантійської цивілізації, зокрема її здатність інтегрувати богословські та державницькі парадигми у єдину політико-релігійну систему. Доведено, що Візантія функціонувала не лише як політична структура, а й сакральний організм, що поєднував у собі функції збереження християнської віри та транслятора духовних архетипів. Особливу увагу приділено формуванню візантійського типу релігійної особистості, який вирізнявся авторитарним менталітетом, догматичною свідомістю, ізоляціоністською позицією у ставленні до інших культурних і релігійних традицій. Розкрито антропологічний вимір сакральності влади, що ґрунтувався на уявленні про імператора як "образа Божого" у земному світі та посередника між трансцендентним і соціальним порядком. Такий антропологічний вимір підкреслював персоніфікацію влади, у якій тілесність, ритуалізованість поведінки та обрядові практики набували особливого значення як знаки сакральної присутності в історії. Це зумовлювало не лише політичну легітимацію, а й формування певної моделі релігійної антропології, де влада ототожнювалася з особистістю монарха як носія божественної харизми. Встановлено, що постійна загроза Візантії зі Сходу та релігійно-культурний тиск латинського Заходу сприяли формуванню архетипів войовничості, духовної незламності та ортодоксальної консервативності. Простежено трансформацію християнської ідеї в етноцентричну, у межах якої православ'я дедалі більше ототожнювалося з грецькою національною та культурною ідентичністю. Встановлено, що концепція сакралізованої державності постає як багатовимірний феномен, який охоплює богословський, політичний та антропологічний рівні, формуючи унікальну систему релігійних уявлень.

* Костянтин Вергелес / Kostiantyn Vergeles, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та суспільних наук (Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова, м. Вінниця, Україна)
kvergeles@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5695-7862

** Людмила Гарбар / Lyudmila Harbar, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та політології (Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, Україна)

Harbar-L@zu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-5114-523X

Ключові слова: *етатизм, візантизм, православ'я, соборність, ідеологія, православна антропологія, православне богослов'я, духовність, особистість, усамітнення, теозис.*

ORTHODOX ANTHROPOLOGY IN THE CONTEXT OF CONSTRUCTING THE POLITICAL IDEOLOGY

K. M. Vergeles, L. V. Harbar

The article is devoted to the study of the phenomenon of the concept of sacralized statehood in the Byzantine Empire and its influence on the formation of a specific religious consciousness of the Orthodox world. The interaction of political and religious factors that determined the character of Byzantine civilization is analyzed, in particular its ability to integrate theological and state paradigms into a single political and religious system. It is shown that Byzantium functioned not only as a political structure, but also as a sacred organism that combined the functions of preserving the Christian faith and translating spiritual archetypes. Particular attention is paid to the formation of the Byzantine type of religious personality, which was distinguished by an authoritarian mentality, dogmatic consciousness, and an isolationist position in relation to other cultural and religious traditions. The anthropological dimension of the sacredness of power is highlighted, which was based on the idea of the emperor as the "image of God" in the earthly world and a mediator between the transcendent and social order. Such an anthropological dimension emphasized the personification of power, in which corporeality, the symbolism of clothing, ritualized behavior and ritual practices acquired special significance as signs of sacred presence in history. This led not only to political legitimation, but also to the formation of a certain model of religious anthropology, where power was identified with the personality of the monarch as a bearer of divine charisma. It is established that the constant threat to Byzantium from the East and the religious and cultural pressure of the Latin West contributed to the formation of archetypes of militancy, spiritual indomitability and orthodox conservatism, which determined the mentality of Byzantine society. The transformation of the universalist Christian idea into an ethnocentric one is traced, within which Orthodoxy was increasingly identified with the Greek national and cultural identity. It is concluded that the concept of sacralized statehood appears as a multidimensional phenomenon, covering theological, political and anthropological levels, forming a unique system of religious ideas, models of legitimation and cultural archetypes, which decisively influenced the further development of Orthodox.

Keywords: *etatism, Byzantium, Orthodoxy, conciliarity, ideology, Orthodox anthropology, Orthodox theology, spirituality, personality, solitude, theosis.*

Актуальність дослідження.

Візантійська імперія постала унікальним історико-релігійним феноменом, у межах якого відбулося синтетичне поєднання сакрального та політичного вимірів суспільного життя. Сформована в її надрах концепція сакралізованої державності стала підґрунтям не лише для політичної теології, а й для утвердження своєрідної системи архетипів релігійної свідомості, що справила тривалий вплив на православну цивілізацію. Її значення виходить за межі історії Візантії. Моделі сакралізації влади, сформовані в імперії, згодом

трансформувалися у культурі слов'янських народів, зокрема Московського царства, та позначилися на сучасних формах релігійно-політичної ідентичності.

У сучасних умовах дослідження візантійського досвіду набуває особливої актуальності. Сакралізація влади, месіанські мотиви та авторитарні архетипи, що виникли у Візантії, простежуються у новітніх традиціоналістських, національно-релігійних і квазірелігійних практиках. Тому звернення до візантійської моделі дозволяє глибше осмислити природу релігійного авторитаризму, символічні

механізми легітимації політичної влади та їхній антропологічний вимір.

Метою статті є комплексний аналіз концепції сакралізованої державності у Візантійській імперії як релігієзнавчого феномена, що поєднує богословський, політичний і антропологічний виміри.

Завданнями є виявлення архетипів релігійної свідомості, сформованих у рамках симфонії влади, дослідження символічної природи імператорської постаті як носія сакральної харизми та визначення значення антропологічного аспекту сакральності влади. Особливу увагу приділено трансформації спадкоємності цієї моделі у культурі православних народів та її впливу на подальші форми релігійно-політичної ідентичності.

Методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід, що поєднує принципи релігієзнавства, історико-богословського аналізу, культурології та антропології. Застосовано феноменологічний метод, який дає змогу виявити специфіку сакральних вимірів державності; історико-порівняльний метод дозволяє співставити візантійську модель з іншими формами державно-церковних відносин; антропологічний підхід спрямований на аналіз символіки імператорської влади, тілесності, ритуалізованої поведінки та їхньої ролі у формуванні релігійної свідомості. Важливе місце посідає герменевтичний метод, застосований для інтерпретації текстів візантійських богословів і політичних документів, а також цивілізаційний підхід, який розглядає Візантію як цілісний культурно-релігійний комплекс у контексті його впливу на подальший розвиток православної цивілізації.

Дискусія та результати. Візантійська імперія, що існувала понад тисячоліття, постає як унікальний цивілізаційний феномен, у межах якого відбувалося органічне поєднання сакрального та політичного вимірів суспільного життя. Саме у цьому контексті сформувалася специфічна концепція сакралізованої державності, яка ґрунтувалася на синтезі трансцендентного та світського начал.

Ця модель функціонувала не лише як форма політичної організації, але й як теологічна парадигма, що заклала підґрунтя для розвитку політичної теології як окремої інтелектуальної та релігієзнавчої традиції.

Ідеологія сакралізованої державності передбачала інтеграцію церковної та імператорської влади, ототожнення православної віри з імперською єдністю та етнічним субстратом народу. В її основі лежала доктрина "православної держави" та "православної монархії" як єдиної легітимної моделі існування спільноти істинно віруючих. У межах цього концепту Візантійська імперія постала не просто як політико-адміністративний механізм, а як "сакральний сотеріологічний організм", покликаний захищати християнську спільноту від загрози есхатологічного зла, ототожнюваного з постаттю антихриста [1: 64].

Витоки концепції сакралізованої державності сягають суспільно-політичних і релігійних процесів Римської імперії, де, починаючи з III ст., набирала сили християнізація як засіб інтеграції багатонаціональної держави під егідою єдиного Бога та як відповідь на глибинну духовну кризу римського соціуму. Вже наприкінці IV ст. християнство набуло статусу офіційної релігії Імперії [2: 36], що закріпило його як основу нової моделі державотворення.

Формування концепції сакралізованої державності виявилось результатом трансформації ідеї християнського універсалізму, яка у римській версії ґрунтувалася на уявленні про сакральну державу, об'єднану єдиним Богом, ціннісними орієнтирами та телеологічним баченням історії. Універсалізм Риму, побудований на обоженні імперської єдності, мав космополітичний характер: він прагнув подолання етнічних бар'єрів та інтеграції різних народів у спільний культурний простір елліністичної традиції. Проте політичні процеси IV ст. сприяли зміні акцентів у цьому універсалізмі та зумовили зародження нової моделі державності.

Вирішальну роль у цьому відіграла політика імператора Константина,

який, утверджуючи принцип єдності Бога, віри та держави, застосовував політичні механізми для уникнення та врегулювання догматичних суперечок усередині Церкви. Внаслідок такої стратегії у Східній частині імперії постала ситуація, за якої імператор виконував функції арбітра у справах Церкви, впливаючи на зміст догматичних формулювань, тоді як духовенство прагнуло державної підтримки й орієнтувалося на співпрацю з політичною владою [2: 36].

Таким чином, саме симбіоз імператорської влади та церковного інституту в Східній Римській імперії створив передумови для становлення унікальної парадигми сакралізованої державності. В її межах імператор поставав як земне втілення божественного задуму, захисник і гарант єдності Церкви, а водночас як активний учасник у визначенні меж догматичних дискусій і регулятор релігійного життя. Ця візантійська модель істотно відрізнялася від західноєвропейської традиції, де влада Папи Римського розвивалася у постійному конфлікті й протистоянні з монархічними структурами світської влади.

Постать імператора Костянтин Великого відіграла ключову роль у формуванні концепції сакралізованої державності. Його рішення про скликання Першого Вселенського собору в Нікеї (325 р.) засвідчувало прагнення до інтеграції богословських і політичних засад імперського буття. Константин поставав як посередник між різними богословськими течіями, а його політика забезпечення єдності Церкви була нерозривно пов'язана з ідеєю збереження політичної цілісності імперії. Відтак започаткувалася практика, відповідно до якої імператор не лише виступав оборонцем християнської віри, але й активно впливав на формування доктринальних положень, керуючись власним баченням стабільності імперського простору.

Утвердження християнства як офіційної релігії внаслідок Едикту імператора Феодосія I (380 р.) ще більше зміцнило позиції концепції сакралізованої

державності. Християнська церква з цього часу постала не лише як сакральна інституція, а й як провідний ідеологічний інструмент, через який імператори легітимізували власну владу. Сам візантійський імператор осмислювався як "архієпископ зовнішніх справ", що засвідчувало його особливий статус у церковних питаннях. Такий статус не тільки підносив авторитет верховної влади, але й надавав їй можливість безпосередньо впливати на визначення християнської догматики, що виявлялося, зокрема, у протистоянні аріанству, несторіанству та монофізитству.

Інтеграція політичної та духовної влади у Візантії мала подвійний ефект. З одного боку, імператорська влада виступала головним гарантом церковної єдності та охоронцем християнських цінностей, що забезпечувало тривалу стабільність суспільно-політичної системи; а з другого – надмірна залежність Церкви від державних структур створювала загрозу втрати автономності й перетворення її на інструмент політичного маніпулювання.

Особливістю концепції сакралізованої державності було те, що вона не передбачала прямого підкорення Церкви державі. Натомість утвердилася складна модель взаємодії, відома як симфонія влади, у межах якої Церква і держава постаали як взаємодоповнювальні інституції. Імператор, будучи водночас світським і духовним лідером, виконував роль посередника між Богом і народом, покликаною забезпечувати реалізацію божественного замислу в історії. Церква, своєю чергою, надавала імператорській владі сакрального виміру, легітимізуючи її через богословські аргументи та літургійну практику.

Модель сакралізованої державності проявила свою ефективність у врегулюванні внутрішніх криз, що потенційно загрожували єдності імперії. Так, під час іконоборчої суперечки (VIII–IX ст.) імператори активно втручалися у богословські дебати, намагаючись забезпечити баланс між прихильниками та противниками вшанування ікон. Попри те, що втручання часто

супроводжувалися насильницькими заходами, вони демонстрували прагнення імператорської влади зберегти політичну й духовну єдність імперії шляхом регулювання релігійних конфліктів політичними засобами [3: 110].

Остаточне оформлення концепції сакралізованої державності відбулося після поділу Римської імперії на Західну та Східну частини у 395 р. Цей процес мав значні наслідки не лише для політичної історії, а й для релігійної свідомості християнського світу. У Західній частині, яка зазнала політичної фрагментації, поступово сформувалася ідея незалежності папської влади, що прагнула утвердитися над світськими правителями. У Східній же Римській імперії (Візантії) зберігався органічний зв'язок між державною та церковною владою, що зумовило подальший розвиток моделі сакралізованої державності як специфічної форми симбіозу політичного та сакрального.

Особливого розвитку концепція сакралізованої державності набула в період існування Нікейського царства (1204–1261 рр.), яке постало після падіння Константинополя внаслідок Четвертого хрестового походу 1204 року. Саме цей історичний етап позначився консолідацією східнохристиянських традицій та посиленням опозиції між "грецькою" і "латинською" культурами. Відтоді Східне християнство почало окреслюватися як грецьке, що підкреслювало його окремішність та ідентичність, тоді як Західне християнство отримало назву латинського. Це протиставлення мало не лише культурний, а й ідеологічний характер, сприяючи поглибленню розколу між православною та католицькою спільнотами [3: 124].

У зазначений період релігійний патріотизм у візантійському середовищі трансформувався у месіанське бачення, в межах якого грецьке православ'я постало "правдивою вірою", тоді як латинське християнство сприймалося як «неправдиве». Це месіанське усвідомлення стало підґрунтям для ідеї відродження імперії як захисниці

істинного християнства. Відмінність між греками і латинцями підкріплювалася як богословськими аргументами, так і політичними амбіціями. Імператори Нікейського царства, зокрема Феодор I Ласкаріс, послідовно підкреслювали свою місію оборонців православ'я від латинських впливів, утверджуючи образ греків як обраного народу, покликаного зберігати істину [4: 78].

Ідеологічна основа концепції сакралізованої державності зазнала зсуву: від універсальної християнської імперії вона перейшла до зосередження на грецькому народі як носіїв православної традиції. Така трансформація стала частиною ширшого феномена, відомого як "Велика ідея" (Megali Idea), що виявлялася у прагненні греків до відновлення величі Візантії з Константинополем як сакральним і політичним центром. У цьому дискурсі православ'я ототожнювалося з грецькою культурою, мовою та етнічною самосвідомістю. Як зазначав Джордж Острогорський, Візантія втратила універсалістичний християнський вимір і замінила його етнічно орієнтованою перспективою, в якій еллінська культура та грецька мова стали ключовими чинниками формування православної ідентичності [5: 143].

На відміну від західноєвропейського націоналізму, що сприяв розвитку самостійних церковних і культурних традицій кожного народу, візантійська концепція сакралізованої державності прагнула монополізувати православ'я під егідою грецької нації. Це проявлялося у збереженні грецької мови як мови літургії, плеканні еллінської культурної спадщини та ототожненні православної віри з імперською ідентичністю [6: 211].

Після відновлення Візантійської імперії у 1261 році зусиллями Михайла VIII Палеолога концепція сакралізованої державності зазнала нових трансформацій, зумовлених політичними і релігійними викликами доби. Попри повернення Константинополя, відроджена імперія не змогла відновити колишньої могутності. Постійна військово-політична

загроза з боку латинських, османських та інших держав змушувала імператорів Палеологів шукати нові механізми легітимації своєї влади.

У період правління династії Палеологів (1261–1453 рр.) симфонія влади залишалася засадничим принципом концепції сакралізованої державності. Імператори активно вдавалися до релігійної риторики для піднесення свого авторитету, наголошуючи на ролі православної віри як основи державності та на місії монарха у захисті її чистоти.

Водночас відбувалися помітні зміни у характері відносин між Церквою та державою. Після затяжних конфліктів із Римською курією, зокрема у зв'язку зі спробою укладення Ліонської унії (1274 р.), православна громада Візантії дедалі рішучіше дистанціювалася від латинського Заходу. Ця ізоляція сприяла зміцненню концепції сакралізованої державності, де поєднання православної віри, грецької мови та еллінської культури стало основою національної ідентичності [3: 132].

Незважаючи на втрату значної частини політичного впливу, імператорська влада продовжувала спиратися на Церкву як на головний чинник стабільності та духовної єдності суспільства. Саме Церква залишалася провідним носієм і зберігачем культурної та духовної спадщини, виконуючи інтегративну функцію у кризових умовах занепаду імперії.

У XIV–XV століттях Візантія опинилася під постійним тиском Османської імперії, яка поступово витісняла її з Малої Азії та Балканського півострова. У цих умовах концепція сакралізованої державності набула ще більш виразної месіанської спрямованості. Імператори проголошували себе захисниками всіх православних народів, попри фактичне послаблення їхньої політичної влади.

Яскравим прикладом цієї тенденції була діяльність Іоанна VIII Палеолога, котрий, намагаючись заручитися підтримкою латинського Заходу, у 1439 р. уклав Флорентійську унію, що передбачала об'єднання православної і католицької церков. Цей крок був

продиктований політичними обставинами, адже імперії була конче необхідна військова допомога у боротьбі з османською експансією. Проте укладення унії викликало різке неприйняття в середовищі православного духовенства, особливо з боку константинопольського патріарха та більшості кліру. Таким чином, Церква дедалі більше дистанціювалася від імператорської влади, яку почали сприймати як надто компромісну і залежну від зовнішніх сил [4: 85].

Це протистояння виявило, що модель сакралізованої державності, котра передбачала гармонійну співпрацю Церкви та держави, поступово втрачала свою цілісність. Ідея оборони православ'я залишалася центральною, але вона дедалі частіше асоціювалася не стільки з імператорською владою, скільки з самим православним народом. Церква почала виконувати автономну місію збереження духовної та культурної спадщини, що стало особливо помітним у період падіння Константинополя 1453 року.

Після втрати столицю імперії свого сакралізованого статусу функцію центру православного світу поступово перебрала Москва, яка висунула гасло "об'єднання єдиновірців" під власним проводом. Відтак концепція сакралізованої державності трансформувалася у протиставлення еллізму та славізму, що знайшло вираження в ідеї "Другого" та "Третього Риму". Внаслідок цього доктрина константинопольської мегаломанії поступилася місцем доктрині панславізму, що отримала подальший розвиток у російському гаслі "Православ'я, Самодержавство, Народність" [2: 37].

Англійський історик та культуролог А. Тойнбі, приділяючи значну увагу вивченню візантійської цивілізаційної спадщини, наголошував, що середньовічна візантійська модель державності, яка сформувалася внаслідок відродження Римської імперії у Константинополі, мала деструктивний вплив на розвиток самої імперії. Ця тоталітарна форма сакралізованої влади стала, на його думку, своєрідним "злим духом", який загальмував природний хід

суспільного розвитку, пригнітивши творчий потенціал та зумовивши передчасний занепад візантійської цивілізації. "Специфічна організація" візантійського соціуму, на переконання Тойнбі, не лише придушувала можливості для інновацій і духовного оновлення, але й спричинила глибокі розриви ідентичності у тих регіонах, що виходили за межі безпосередньої імперської влади [7: 104].

Разом із тим А. Тойнбі підкреслював, що візантійська духовно-політична парадигма не зникла остаточно після падіння Константинополя у 1453 р., а продовжила існувати у символічних формах. Зокрема, її сліди виявлялися у політичній культурі Радянського Союзу, особливо в тих союзних республіках, де зберігалася сильна православна традиція. За спостереженнями дослідника, приховані риси візантійської концепції сакралізованої державності могли проявитися щоразу, коли послаблювалися впливи західних політичних моделей та інституцій [7: 116].

Сукупність рис, притаманних візантійській моделі сакралізованої державності, зумовила формування своєрідної релігійної свідомості, архетипні підвалини якої були закладені ще в добу Східної Римської імперії. Для адекватного аналізу цих архетипів доцільно розглядати Візантію як інтегральний культурно-цивілізаційний феномен. Розташована на геополітичному перехресті між Європою та Азією, вона впродовж століть виконувала роль бар'єра, що захищав християнську ойкумену від кочових та мусульманських навал зі Сходу. Через її територію прокочувалися хвилі гунів, болгар, арабів, аварів, половців, печенігів, сельджуків та інших етносів. Окрім оборони у фізично-військовому сенсі, імперія вела також боротьбу у духовному вимірі, активно протистоячи релігійному тиску з боку латинського Заходу. Народи, які зазнавали впливу грецької культури, часто схильні були розглядати західних сусідів як "варварів", протиставляючи себе їм у культурно-конфесійному аспекті.

Постійне змагання за виживання змушувало імперію культивувати войовничий дух, формувати мілітаризовану ідеологію та плекати ортодоксальну незламність, водночас зберігаючи надбання еллінської культури, її ціннісні орієнтири та світоглядні константи. Такий стан перманентного протистояння між суворими історичними викликами та високими духовно-культурними ідеалами створював хронічну напругу, яка визначально впливала на ментальність імперського суспільства.

Стан постійної напруги став екзистенційною домінантою візантійського буття. Безперервні війни можна порівняти із життям індивіда, який перебуває в умовах постійної загрози. Його свідомість адаптується до потреби мінімізувати зовнішні контакти, оскільки будь-яка інша культура сприймається як виклик автономії. Подібний тип мислення виявлявся і в політичній еліті, що прагнула придушувати будь-які прояви інтелектуальної опозиції, розглядаючи їх як потенційну загрозу стабільності й внутрішньої єдності [8: 118].

Аналогічна динаміка простежується і в суспільно-політичних стосунках, починаючи з періоду здобуття державної самостійності. Незалежно від того, хто займав провідні позиції, а хто виступав у ролі опозиції, суспільний діалог часто підмінювався атмосферою ворожнечі, нетерпимості та відсутності компромісів, що негативно позначалося на загальній суспільній атмосфері.

Ще однією характерною рисою візантійського світогляду була інтеграція у культурну парадигму елементів залежності від об'єктивної реальності. Схильність концентруватися на минулому та теперішньому, поєднана зі страхом перед майбутнім, сприяла формуванню моделі, орієнтованої на "заморожування" величі. Це особливо виразно відображалося в архітектурі та символіці, що прагнули зафіксувати славу імперії у незмінних формах. Парадокс полягав у тому, що прагнення зберегти велич прискорювало процес культурного й політичного занепаду.

Якщо романська архітектура вирізнялася функціональною суворістю, то візантійські храми уособлювали жіночий архетип – прагнення приваблювати, зачаровувати красою і драматично "спокушати" перед лицем історичної невідворотності.

Зосередження на "тут-і-зараз" спричинило підвищену увагу до чуттєвих аспектів буття, що проявлялося як у матеріальній, так і в духовній культурі: вишуканому вбранні, розкішних стравах, декоративній косметиці та парфумах, які підкреслювали естетизацію повсякденності. Хоча ці риси найбільше стосувалися привілейованих прошарків, вони віддзеркалювали завершальний етап візантійської культури, котра дедалі більше зосереджувалася на зовнішній пишності на шкоду довготривалим ціннісним орієнтирам [8: 122].

У цьому контексті вимальовується специфічний образ влади, що демонструє паралелі з візантійською традицією демонстративної розкоші та символічної репрезентації монархічного авторитету. Президентські регалії сучасності, наприклад, намисто чи головні убори, постають як аналог прикрас візантійських імператорів, віддзеркалюючи естетичні пріоритети політичних лідерів. Якщо у Візантії надмірна розкіш у вбранні символізувала сакральну природу правителя та його особливий зв'язок із трансцендентним, то в сучасних політичних реаліях подібна демонстративність радше акцентує зв'язок із земними факторами – фінансовими елітами та соціальними групами, що визначають політичний баланс.

Те, що в епоху Візантії постає як величний символічний пафос, у сучасних умовах часто набуває форми кітчевої демонстративності. На перший погляд, у подібних діях бракує раціонального підґрунтя, однак їхній естетичний підтекст є очевидним: це своєрідний міст між минулим і сучасністю. Відмінність полягає в тому, що візантійська велич ґрунтувалася на

глибинному символізмі та грандіозності сакральної репрезентації, тоді як її сучасна інтерпретація редукується до кітчевої надмірності [9: 13].

Формування візантійського типу особистості значною мірою відбувалося під визначальним впливом православної традиції. Цей тип постав як результат синтезу візантійської моделі християнства та слов'янських релігійних уявлень, із урахуванням їхніх соціокультурних, психологічних та ментальних чинників. Візантійський характер був витвором суворих суспільних традицій, що формували схильність до максималізму у служінні Церкві й державі, до непримиренності щодо інакодумства, до жорсткого догматизму та відсутності готовності до компромісу. Цей тип особистості відзначався замкненістю внутрішнього світу, обмеженістю духовного розвитку, недостатньою здатністю до саморефлексії та байдужістю до богословських дискусій, що зумовлювало монологічний спосіб мислення.

Релігійність візантійського типу була переважно формальною, зорієнтованою на виконання обрядових практик, передусім сповіді та причастя, радше ніж на внутрішнє духовне вдосконалення. Йому була властива ізоляціоністська й самодостатня позиція як у конфесійному, так і в соціальному вимірах, що обмежувало реалізацію повноти християнського духу. Традиції, на яких ґрунтувалася ця модель, залишалися статичними та застиглими, уповільнюючи розвиток і водночас породжуючи консерватизм у мисленні та діях. Це суттєво знижувало здатність до адекватного реагування на нові духовні й соціальні виклики.

Важливою рисою концепції сакралізованої державності, що виявляється у релігійній свідомості православних вірян, є авторитарна психологія та відповідний менталітет. Цей авторитаризм виявляється через низку характеристик: схильність визнавати зовнішні авторитети й беззастережно їм підкорятися; слабкий потяг до свободи у поєднанні зі звичкою до домінування і підкорення, що переростає у готовність до

повного підпорядкування світській владі у формах цезаропалізму, автократії чи тоталітарних систем; байдужість до ідеї правової державності та громадянського суспільства; конфесійна ксенофобія, яка виражається у відторгненні представників інших релігійних традицій.

Висновки. Розглянута проблематика засвідчує, що концепція сакралізованої державності у Візантії постала не лише як політична доктрина, а й як цілісна релігієзнавча та культурно-антропологічна модель, яка визначала характер ідентичності імперії впродовж століть. Її сутність полягала в інтеграції трансцендентного і політичного вимірів, що створювало своєрідний "сакральний організм" держави, де імператор виконував функцію посередника між Богом і народом. У цьому контексті влада сприймалася не лише як інструмент політичного управління, а й як прояв божественної волі, наділений сотеріологічним значенням.

Антропологічний аспект сакральності влади виявлявся через персоніфікацію імператорської постаті, котра уособлювала "образ Божий" у земному світі. Символіка тілесності, ритуалізованість поведінки, регалії, обрядові практики та зовнішня репрезентативність монарха формували специфічну релігійну антропологію, у якій правитель набував статусу носія божественної харизми. Цей вимір забезпечував унікальний тип взаємодії між суспільством і владою, у якому віруючі не лише підкорялися політичним приписам, а й ототожнювали свою лояльність державі з релігійною відданістю.

Візантійська концепція сакралізованої державності визначила ментальні архетипи православної цивілізації: авторитарний світогляд, догматичне мислення, схильність до консерватизму та

ізоляціонізму, що обмежували розвиток альтернативних інтелектуальних і богословських моделей. Водночас саме ці архетипи забезпечували тривалу стійкість імперії, яка зберігала свою ідентичність у надзвичайно складних геополітичних умовах.

Значущим є й той факт, що з часом універсалістична християнська ідея трансформувалася у форму етноцентричної ідентичності, де православ'я дедалі більше ототожнювалося з грецькою культурою та мовою. Ця трансформація зумовила месіанське усвідомлення особливої місії Візантії як хранительки «істинної віри», що стало одним із ключових чинників як внутрішньої мобілізації, так і загострення конфліктів із латинським Заходом.

Вплив візантійської моделі простежується далеко за межами самої імперії. Її архетипи були успадковані слов'янськими народами, насамперед Московським царством, яке проголосило ідею "Третього Риму", тим самим репродукуючи антропологічні й богословські основи сакралізованої державності. Ця спадкоємність визначила подальший розвиток релігійної культури Східної Європи та виявилася у поєднанні авторитарних політичних моделей із православною ідентичністю.

Отже, дослідження концепції сакралізованої державності у Візантії дозволяє розглядати її як багатовимірне явище, у якому поєдналися політичний, богословський і антропологічний виміри. Цей феномен визначально вплинув на релігійно-політичну свідомість православного світу, сформувавши унікальний тип духовності та державності, що продовжує мати значення в сучасному релігієзнавчому дискурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. К.: Світ Знань, 2004. 912 с.
2. Іщук Н. Етатизм як релігійне вчення та політична ідеологія. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія Філософія. Культурологія: Зб. наук. праць*. 2013. № 2 (18). С. 35–39.
3. Meyendorff J. *Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes*. Fordham University Press, 1983. 243 p.
4. Pelikan J. *The Christian Tradition: A History of the Development of Doctrine*.

Volume 2: The Spirit of Eastern Christendom (600–1700). University of Chicago Press, 1974. 329 p.

5. Ostrogorsky G. *History of the Byzantine State*. Blackwell Publishing, 1969. 616 p.

6. Angold M. *Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081–1261*. Cambridge University Press, 1995. 604 p.

7. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. Т. 2. К.: Основи, 1995. С. 80–118.

8. Донченко О. А. Архетипи соціального життя і політика: (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). К.: Либідь, 2001. 334 с.

9. Радов С. Поєднання християнської релігійності і пізньоантичних архаїчних рис у повсякденному житті та культурі Візантійського суспільства. *Збірник матеріалів студентської науково-практичної конференції: "Державотворчі, культурологічні, соціальні процеси в країнах Європи та Азії в епоху Античності, Середньовіччя та Модерний час"*. 20 травня 2021 року. Випуск 14. Кропивницький: ПОЛІМЕД-Сервіс, 2021. С. 11–18.

10. Соколовський О. Христологія: еволюція доктрини: монографія. Житомир: Вид. Євенок О. О., 2018. 472 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Sahan, O. (2004). *Vselenske pravoslavia: sut, istoriia, suchasnyi stan*. [Ecumenical Orthodoxy: essence, history, current state]. K.: Svit Znan (in Ukrainian).

2. Ishchuk, N. (2013). *Etatyzm yak relihiine vchennia ta politychna ideolohiia*. [Etatism as a religious doctrine and political ideology]. *Visnyk Natsionalnoho aviatyinoho universytetu. Seriiia Filosofiia. Kulturolohiia: Zb. nauk. prats. № 2 (18)*. S. 35–39 (in Ukrainian).

3. Meyendorff, J. (1983). *Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes*. Fordham University Press (in English).

4. Pelikan, J. (1974). *The Christian Tradition: A History of the Development of Doctrine. Volume 2: The Spirit of Eastern Christendom (600–1700)*. University of Chicago Press (in English).

5. Ostrogorsky, G. (1969). *History of the Byzantine State*. Blackwell Publishing (in English).

6. Angold, M. (1995). *Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081–1261*. Cambridge University Press (in English).

7. Toinbi, A. Dzh. (1995). *Doslidzhennia istorii*. [Study of history]. T. 2. K.: Osnovy. S. 80–118 (in Ukrainian).

8. Donchenko, O. (2001). *Arkhetypy sotsialnoho zhyttia i polityka: (Hlybynni rehuliatyvy psykhopolitychnoho povsiakdennia)*. [Archetypes of social life and politics: (Deep regulations of psychopolitical everyday life)]. K.: Lybid (in Ukrainian).

9. Radov, S. (2021). *Poiednannia khrystyianskoi relihiinosti i piznoantychnykh arkhaichnykh rys u povsiakdennomu zhytti ta kulturi Vizantiiskoho suspilstva*. [The combination of Christian religiosity and late antique archaic features in the everyday life and culture of Byzantine society]. *Zbirnyk materialiv studentskoi naukovopraktychnoi konferentsii: "Derzhavotvorchy, kulturolohichni, sotsialni protsesy v krainakh Yevropy ta Azii v epokhu Antychnosti, Serednovichchia ta Modernyi chas"*. 20 travnia 2021 roku. Vypusk 14. Kropyvnytskyi: POLIMED-Servis. S. 11–18 (in Ukrainian).

10. Sokolovskyi O. (2018). *Khrystolohiia: evoliutsiia doktryny: monohrafiia*. [Christology: The Evolution of Doctrine: Monograph]. Zhytomyr: Vyd. Yevenok O. O. (in Ukrainian).

Receive: August 14, 2025

Accepted: September 10, 2025